

جدید

2025-yil 23-may

№ 21(73)

www.jadid.uz

Tilda, fikrda, ishdada birlik!

Jadid

adabiy, ilmiy-ma'rifiy va ijtimoiy haftalik gazeta

@Jadidrasmiy

@Jadidmediauz

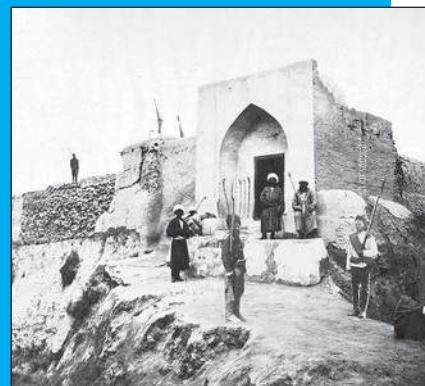
@Jadidrasmiy

@Jadid_uz

MILLATPARVAR

“Solihbek dodxoh – millat qahramoni” kitobining “Qal’adorlik va surgun” faslida shahar mudofaasini tashkil etishda Solihbek dodxoh boshliq aholining barcha qatlamlari safarbar qilingani, yuzlab harbiy inshootlar qurilgani, shuningdek, har bir dahi kishilarining vazifasi aniq belgilanganligi xususida so’z boradi...”

(4-sahifada o'qing.)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI SHAVKAT MIRZIYOYEVNING TURKIY DAVLATLAR TASHKILOTI NORASMIY SAMMITIDAGI NUTQI

Hurmatli delegatsiyalar rahbarlari!

Siz, azizlar bilan asrlar davomida Sharq va G'arb o'rtasida mustahkam ko'priklarni kelayotgan go'zal Budapesht shahrida uchrashib turganimizdan behad mamnunman.

Bugungi yig'ilishimizga yuksak darajada mezbonlik qilayotgan hurmatli Vengriya Bosh vaziri Viktor Orban Janobi Oliyarlari sha'niga aytilgan minnatdorlik so'zlariga qo'shilaman.

Tashkilotimizda muvaffaqiyatli raislik qilayotgan hurmatli Qirg'iz Respublikasi Prezidenti Sadir Nurgojoevich Japarov Janobi Oliyarlarga yangi yutuqlar tilayman. Muhtaram hamkasblar!

Bugungi sammitimiz shiddat bilan o'zgarayotgan global vaziyat va oldindan aytib bo'lmaydigan murakkab jarayonlar sharoitida o'tmoqda. Geosiyosiy va geoiqtisodiy ziddiyatlar, mintaqaviy nizolar va iqlim o'zgarishi oqibatlarining kuchayishi barchamiz uchun katta sinov bo'lmog'irda.

Shu sababli dolzarb muammolar yechimi bo'yicha davlatlarimizning umumiy yondashuv va pozitsiyalarini kuchaytirish har qachongidan ham muhimdir.

Ta'kidlash lozimki, biz eng og'riqli muammolarga xalqaro huquq me'yorlari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nizomi asosida yechim topish zarur, deb hisoblaymiz.

Ukraina atrofidagi vaziyatni diplomatiya va muzokaralar yo'li bilan hal etishga qaratilgan amaliy sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlaymiz. Hurmatli Turkiya Prezidenti Rejep Tayyip Erdog'an Janobi Oliyarlarning bu boradagi munosib hissasini alohida e'tirof etmoqchiman.

G'azoda sulh bitimining buzilishi va harbiy harakatlarning qaytadan boshlanishi barchamizni chuqur tashvishga

solmoqda. Toki “Ikki xalq uchun – ikki davlat” tamoyili ro'yobga chiqmas ekan, Falastin – Isroil nizosining adolatli yechimini topish mumkin emas.

Global va mintaqaviy xavfsizlik haqida so'z yuritir ekanmiz, Afg'onistondagi murakkab vaziyatni inobatga olishimiz va unga birgalikda yechim topishimiz lozim. Afg'oniston bo'yicha qo'shma bayonot qabul qilinayotgani tuzilmamizning bu masalaga jiddiy e'tibor qaratib kelayotganidan dalolat beradi.

Hurmatli yig'ilish qatnashchilari!

Biz qisqa vaqt mobaynida Turkiy davlatlar tashkiloti doirasida amaliy hamkorlik bo'yicha samarali natijalarga erishmoqdamiz. Yaqinda iqtisodiy tahlil markazlarimizning Toshkentda bo'lib o'tgan anjumanida aloqalarimizni kengaytirish uchun ulkan salohiyat borligi yana bir bor o'z tasdig'ini topdi.

Kun tartibidan kelib chiqib, o'z takliflarimni bildirmoqchiman.

Xabaringiz bor, o'tgan yili Turkiy davlatlar o'rtasida strategik sheriklik, abadiy do'stlik hamda qardoshlik to'g'risidagi bitimni ishlab chiqish taklifini ilgari surgan edik.

Bugungi kunda ushbu hujjatning ahamiyati va dolzarbligi yanada ortib bormoqda. Hech shubhasiz, mazkur bitim xalqlarimizni yanada yaqinlashtirish va ko'p qirrali hamkorligimizning uzoq muddatli huquqiy asosini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu hujjatni Boku sammitida imzolashni taklif qilaman.

Oldimizda aniq vazifa turibdi – yaqin yillarda o'zaro savdo ulushini keskin ko'paytirish lozim. Shu maqsad-da “Turk-treyd” onlayn platformasini yaratish va Savdoni oshirish amaliy dasturini qabul qilish tashabbuslarini ilgari suramiz.

Transkaspiy xalqaro yo'lagi orqali

yuk tashish hajmini oshirish va bojxona-chegara tartiblarini soddalashtirish uchun “yagona darcha” hamda “yashil koridorlar” tizimlarini tezroq yo'lga qo'yishga chaqiraman. Ushbu yo'nalishdagi hamkorlikni kengaytirish maqsadida noyabr oyida Toshkentda Turkiy davlatlarning Xalqaro multimodal transport va logistika forumini o'tkazishni rejalashtirganmiz.

Shuni alohida ta'kidlashni istardimki, **Turkiy investitsiya jamg'armasining faoliyati sarmoyalar oqimining faollashuviga turtki berishi shubhasiz. Biz innovatsion loyihalarni rag'batlantirish uchun Qo'shma venchur kompaniyasini tashkil etish zarur, deb hisoblaymiz.** Bu borada mamlakatlarimizning investitsiya imkoniyatlarini to'liq aks ettirgan “Yagona investitsiya portalini” joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Yana bir masala. Sanoat kooperasiyasi sohasida amaliy hamkorlikni yangi bosqichga ko'tarish vaqti keldi. Bu borada kimyo, energetika, tog'-kon, yengil sanoat, farmasevtika, charm-poyabzal, oziq-ovqat va qurilish sohalarida salmoqli ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish bo'yicha Sanoat kooperatsiyasi dasturini ishlab chiqishni taklif etaman.

Yaqinda Samarqand shahrida o'tkazilgan Xalqaro iqlim forumida “yashil” taraqqiyot sohasidagi mintaqaviy va global hamkorlikni mustahkamlash bo'yicha muhim takliflar bildirildi.

Hurmatli Viktor Orban Janobi Oliyarlarning tashabbusi bilan Budapeshtda Tashkilotimizning Qurg'oqchilikning oldini olish instituti o'z ishini boshlaganini ham mamnuniyat bilan e'tirof etamiz.

(Davomi 2-sahifada.)

AZALIY VA ADABIY DO'STLIK

HERMAN VAMBERI va IKKI O‘ZBEK SHOIRI

Dunyoga mashhur mojar sayyohi Herman Vamberi o'z asarlarida Turkistonning tarixi, geografik muhiti, madaniyati, san'ati, tili va adabiyoti to'g'risida qimmatli ma'lumotlar beradi. Bevosita o'zi tanishib suhbatlashgan ayrim tarixiy shaxs va adiblarni eslab o'tadi. Biroq Herman Vamberining Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va adabiyoti, o'zbek adiblari ijodiga oid qarashlari bugunga qadar adabiyotshunoslikda tugal tasavvur beradigan holda atroflicha o'rganilgani yo'q. Holbuki, olimning “turkiyzabon xalqlarning mashhur va yetakchi shoiri” Alisher Navoiy, “Boburnoma”dek betakror memuar egasi Zahiriddin Muhammad Bobur va “Shayboniynoma” sohibi Muhammad Solih kabi adabiy siymolar to'g'risidagi jiddiy fikrlari, xalq og'zaki ijodi, o'zbek mumtoz adabiyoti bo'yicha tarjimalari, “Chig'atoy tili saboqlari” kitobi tarkibida alohida “xrestomatiya”si va maxsus lug'ati bor.

Diqqatga loyiq yana bir tomoni shuki, 1892-yili Venada nashr qilingan “Yaqin Sharq xabarnomasi” jurnalining 6-sonida Herman Vamberining o'zbek adiblari haqida “Markaziy Osiyoning ikki zamonaviy shoiri – Munis va Amiriy” nomli maqolasi bosiladi. Olim ikki shoirni tavsiflashdan oldin Alisher Navoiyni turkiy tilda ijod etgan eng iste'dodli adib sifatida

tilga oladi, uning zamonasidagi adabiy muhitga to'xtaladi. Navoiyning ta'sirida bo'lgan forsiy va turkiygo'y shoirilarga Hiloliy bilan Ahliylarni misol qilib keltiradi. Aslida “poetik qobiliyat egalari, san'at va ilm-fan muhiblari Hirotdagi temuriylar saroyida ko'p” bo'lganini Vamberi yaxshi bilgan. Shu masalada “Boburnoma”dan quyidagi mashhur latifani keltiradi: “...Bir kun shatranj majlisida Alisherbek oyog'ini uzatur. Binoiy (orqasi) tegar. Alisherbek mutoyiba bila derki, “ajab baloyest dar Hiri agar poy daroz mekuni ba (pushti) shoir merasad” (Tarjimasi: “Ajab bir balodirki, Hirotda oyog'ingni uzatsang, shoirning orqasiga tegadi”). Binoiy derkim, “agar jam mekuni ham ba (pushti) shoir merasad” (Tarjimasi: “Yig'sang ham, shoirning orqasiga tegadi”). Asos-negizi haqiqatga yaqin ushbu hazilni Bobur memuarining 226-sahifasidan oladi. Bu dalil “Boburnoma”dan bir nusxa Vamberi qo'lida borligini ham bildiradi.

Herman Vamberi Alisher Navoiydan keyingi adabiy hayotni tahlil etib, forsiyzabon shoirilar Abdurahmon Jomiydan ta'sirlanganiga, Muhammad Solih esa “Shayboniynoma”ni turkiy tilda yozganiga urg'u beradi. Vamberi: “Bizga Navoiy va Muhammad Solihning vafotidan boshlab to yangi davrgacha keng qamrovi va juda muhim ahamiyat kasb etgan hech qanaqa chig'atoycha (o'zbekcha) adabiy asar ma'lum emas”, deb yozadi...

(Davomi 7-sahifada.)

TURIZM

TARIX CHARXPALAGIDA BIR BUTUN MAKON

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Arda Xiva” xalqaro turizm markazining ochilish marosimida so'zlagan tantanali nutqida ta'kidlanganidek: *“Amudaryoning ikki sohilida joylashgan Xorazm va Qoraqalpog'iston elini Xudoyi taoloning o'zi taqdiqdosh qilib yaratgan. Bu ikki qo'shni hududning tarixi, madaniyati va urf-odatlarini bir-biridan alohida tasavvur qilib bo'lmaydi”.* Bu asosiy yaqinlik uzoq tarixiy jarayon natijasida vujudga kelgan. Ushbu hududlar qadimgi Xorazm, Xorazmshohlar davlati, keyinchalik esa Xorazm xonligi tarkibida bo'lgan. Arxeologik topilmalar, lingvistik tadqiqotlar va etnografik ma'lumotlar xorazmliklar va qoraqalpog'lar o'rtasidagi tarixiy yaqinlikni, mustahkam aloqalarni, moddiy va ma'naviy madaniyatning ko'plab umumiy jihatlarni tasdiqlaydi.

(Davomi 3-sahifada.)

TAQDIMOT

QASRI KINODA NASR-U NAVO

Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahbarligida barcha jabhalar qatori ilm-fan, ta'lim-tarbiya, madaniyat, san'at va adabiyot, jumladan, kitob va kitobxonlik masalalariga yuksak e'tibor qaratilayotgani jamoatchiligimizga yaxshi ma'lum.

Xususan, jamiyatimizda aholining madaniy saviyasi va modir madaniyatini yuksaltirishga doir

muhim hujjatlar ijrosini ta'minlash yuzasidan boshlangan katta ishlar, milliy dasturlar izchil davom ettirilmoqda.

Yoshlar orasida kitobxonlikni rivojlantirish va targ'ib qilish vazifasi “O'zbekiston–2030” strategiyasining asosiy maqsadlaridan biri sifatida belgilangan ham ushbu masalaga qanchalik jiddiy e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi.

Ayni shu ezuq maqsadda mam-lakatimiz miqyosida “Yosh kitobxon”, “Zukko kitobxon”, “Yosh kitobxon

oila” singari qiziqarli tanlovlar, “Yoshlar uchun ming kitob”, “Ma'rifat ulashib”, “Kitob karvoni” aksiyalari, kitob bayramlari va yarmarkalari muntazam tashkil qilinmoqda. Yaqinda Farg'ona viloyatida Xalqaro kitobxonlik festivali yuksak saviyada tashkil etilib, unda dunyoning 50 dan ortiq mamlakatlaridan kitobsevarlar, taniqli shoir va yozuvchilar, ziyolilar ishtirok etgani yana bir muhim voqea bo'ldi.

(Davomi 4-sahifada.)

ALLOMALARIMIZ

FIDOYILIK MEZONI

DAHBEIDIYLAR

XVI asrda Samarqand yaqinidagi Dahbed qishlog'i bu yerga Namanganning Kosonidan kelib, o'rnatilgan Maxdum Azam Kosoniy – Dahbediy sharofatidan naqshbandiyaning yirik markaziga aylangan edi.

URGUTIYLAR

XIX asr oxirlari – XX asr boshlarida Dahbediy pirlarning muridi bo'lgan bir avlod sharofati bilan Urgut tariqatining muhim manzillaridan biri sifatida nom

qozondi. Urgutiy pirlar orasidan shunday bir sulola yetishib chiqdiki, bu oila a'zolari tariqatni otadan o'g'ilga o'tkaza borib, o'ziga xos bir zanjir hosil qildi. Zanjirning boshida Xoja Valixon Urgutiy turgan edi. Bu zot o'z davrida “qutb uz-zamon” deya yuksak nom bilan sharaflangan. Tariqatga rahnamolik qilish Eshoni Valixondan o'g'li Eshoni Muhiddinxonga o'tdi. Eshoni Muhiddinxon, ko'p muridlari qatori, o'g'li Eshon Qutbiddinxonni tarbiyaladi.

(Davomi 6-sahifada.)

TADQIQOT

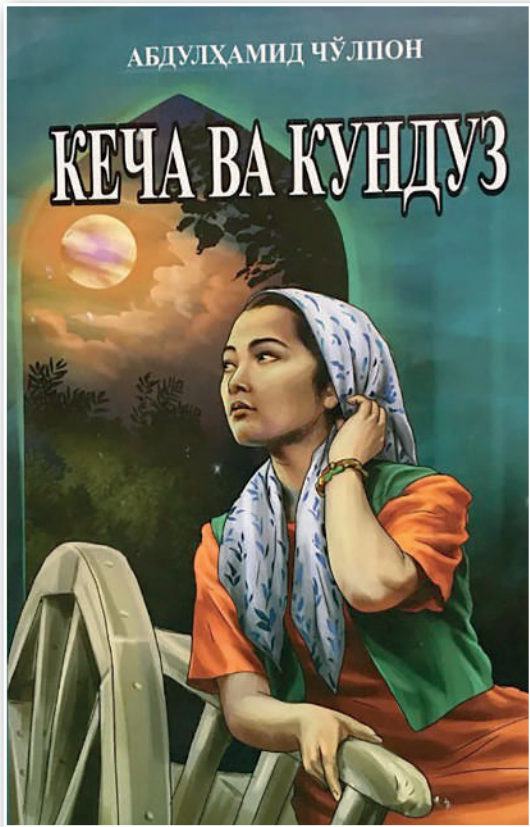
“ALDANGAN KUTILGANLIK”

lingvopoetikasiga chizgilar

Har qanday san’at asarida, xususan, badiiy asarda voqeaning ham, undagi lisoniy tasvirning ham kutilmaganligi, favquloddaligi, ohorilligi mutlaqo ayrica ahamiyatga molik, mazkur sifatlariga sohiblik badiiy matn rasoligining azaliy o’lchovlaridan biri bo’lib kelgan.

Dunyo tilshunosligida “aldangan kutilganlik effekti” (inglizcha – “defeated expectancy” yoki “amalga oshmagan bashorat” degan hodisa ko’pdan beri tadqiqotchilar e’tiborida bo’lib kelmoqda. Mazkur termin dastlab atog’li tilshunos va poetikashunos Roman Yakobson tomonidan fanga olib kiritilgan.

O’zbek tilidagi raso va rango-rang badiiy matnlarda bunday aldangan kutilganlik hodisasining go’zal namunalari bisyor. Masalan, hassos so’z san’atkori Cho’lponning “Kecha va kunduz” romanidan olingan quyidagi parchaga e’tibor qilaylik, undagi sinestetik metafora asosidagi g’ayri-odatiy birikmada voqelangan anomaliya – aldangan kutilganlikning badiiy-estetik salmog’idan hayrat va huzur tuymaslikning iloji yo’q: “Hammaning ko’zi uning og’ziga tikilgan edi, undan keyin hamma ko’zlar birdaniga mingboshi tomonga burilib, uning og’ziga osildilar. Ko’plar og’izlari bilan ham tinglardilar”. Tovushning og’iz bilan emas, quloq bilan tinglanishi barchaga

birday ma’lum. Lekin til mantig’i va jamiyatning anglash taomiliga tamoman ters holda Cho’lpon buning aksi mazmunida g’ayriodatiy birikma tuzgan va yangi soliq xabari ta’siridagi hayronlikdan og’zi ochilib, izoh kutayotgan omi-yu benavo olomonning oniy holatining real rasmini o’quvchi ko’zi o’ngida gavdalanitirgan. Og’iz bilan tinglamoq birikmasi mazmunida voqelangan aldangan kutilganlikni ilg’amaslikning imkoni yo’q, shubhasizki, u ekspressiyadan iborat badiiy-estetik maqsadning ro’yobi uchun xizmat qilgan. Og’iz bilan so’z shakli o’quvchi idrokida yemoq, gapirmoq, tishlamoq kabi so’zlarni taqozo qilishi, mazkur so’z shaklini eshitgan o’quvchi aynan shu so’zlarni kutishi tabiiy, ammo matnda uning kutishi “aldanadi”, bu holat uning diqqatini matndagi ayni o’rinda uzoqroq tutishga majbur qiladi. Bu esa “aldangan kutilganlik” sezgisining badiiy-estetik salmog’iga kuch beradi. Keltirilgan parchadagi “ko’plar og’izlari bilan ham tinglardilar” jumlasining ohori, ohangi va tasvir tarangligi ta’minotining tom sinoati aslida ana shu o’rindagi aldangan kutilganlik hodisasiga ko’radir.

Aldangan kutilganlik badiiy matnda ayrim so’z va birliklarning ko’chma ma’noda, ayniqsa, obrazli ko’chma ma’noda qo’llanishida ham o’ziga xos asos bo’ladi. O’tkir so’z sezgisi sohibi Erkin A’zamning “Shoirning to’yi” qissasida obrazli ko’chma ma’noning betakror namunalarini ko’rish mumkin, masalan: (“Matkuraxonning”) xushro’y-xush-bichim qiz-juvonlarga talpinishi odamni biroz o’ylantiradi. Shu rag’bat sababmikan, Ozod Sharq ayolining rutbasini ko’tarish bahona, ko’p xotinni turli-tuman lavozimlarga “ekib

tashladi”. Tabiiyki, lavozimlarga tayinlanadi, birikmadagi birinchi so’zdan keyin o’quvchining “kutgani” ayni shu tayinlandi so’zi bo’ladi, ammo matnda mazkur kutishga teskari o’laroq ekib tashladi so’zi qo’llangan, ya’ni o’quvchining mo’ljali “aldangan”, aldangan

Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg’ularini, ezgu g’oyalarni tarannum etishda o’zbek adabiyoti hamisha mustahkam zamin bo’lib kelgan va ishonamanki, doimo shunday bo’lib qoladi.

Shavkat MIRZIYOYEV

kutilganlik voqelangan. Ammo lavozimlarga ekib tashladi birikmasidagi ekib tashlamoq so’zi obrazli ko’chma ma’noda qo’llangan, ana shu tarzda zimm-u zamini mustahkam, o’tkir kinoya boricha bo’y ko’rsatgan.

Ma’lumki, boyitmoq so’zining ma’noviy qamrovida musbat munosabat va mutlaqo ijobiy baho aks etgan. Ammo “Shoirning to’yi”da bu so’z salbiy munosabat va mutlaqo manfiy baho ifodachisi sifatida istifoda qilingan (o’quvchi xunuk xato bilan ifodasi taqozo etadigan boshqa fe’lni, masalan, to’ldirdi so’zini kutgan, uning kutishi aldanganlik) va undagi kinoyaning zahrini sezmaslik mumkin emas: “Oqsoqol umri mobaynida juda ko’p xato qilgani ma’lum. Bugun, majlisni yakunlay turib ana shu noxush ro’yxatni tag’in bir xunuk xato bilan “boyitdi” desa bo’ladi”.

Badiiy matnda perifrastalar, ya’ni tasviriy nomlar ishtirok etganda, o’ziga xos bir tarzda aldangan kutilganlik ham voqelangani. O’quvchi diqqati bu nom ostidagi mazmuni mohiyatga yetish uchun bir on unda to’xtaladi. Tasviriy nom anglatgan obyekt idrok etilgach, aldangan kutilganlik oydinlashadi va tasviriy nom o’zining lingvopoetik va stilistik “yuk”ini namoyon qiladi. Bunda ko’pincha o’tkir kinoya rosmi bo’y ko’rsatadi, Erkin A’zamning “Shoirning to’yi” asaridan olingan quyidagi parchada guvoh bo’lish mumkin: “Bu binoning loyihasini Bessarab dashtlarida tug’ilib, noyob iqtidori bilan “bepoyon o’lkam”ning poytaxtini zabt etgan, uning qoq yuragida “dunyo yo’qsillarining dohiysi” maqbarasini ham chizmalab bergan bir me’mor yaratgan. Qolaversa, bu kabi tarixiy obidalarning tamal toshini yengiltaklikni jini suymaydigan, har ishda haybat-u dabdabaga o’ch mo’ylovdor dohiyning shaxsan o’zi

qo’yg’an”. Anglashilib turganiday, “bepoyon o’lkam”, “dunyo yo’qsillarining dohiysi”, “mo’ylovdor dohiy” perifrastalari SSSR, Lenin, Stalin nomlarining tasviriy ifodalidir, ularning qo’shtirmoq ichida yozilishi esa matndagi kinoyani yanada ta’kidlaydi.

Badiiy tasvir vositalaridan biri bo’lmish gradatsiyada ham ko’pincha aldangan kutilganlik kuzatiladi. Masalan, quyidagi parchada buni ko’rish mumkin: “Ramazonning o’zi ayniqsa bayram qildi. Muzika boshlanishi hamono o’rtaga tushib, holdan toyguncha o’ynadi. O’yini ham o’ziga o’xshagan edi: goh tizzalariga shapatilay-shapatilay davra

bo’ylab kavkazchasiga yo’rg’alab ketadi, goh qo’llarini ikki yonga siljitgancha kiftlarini qimirlatib, “Ha-a, hu-u!” deya qiyqiradi, hayqiradi, sakraydi, igr’ishlaydi: goh jilmayadi, goh hazilga qovog’ini uyub oladi: duch kelgan qizni raqsga tortadi, ajabki,

u ham nozlanib o’tirmay peshvoz chiqib boraveradi: qizga qarab kuladi, yig’laydi, po’pisa qiladi, yolvoradi: endi mag’rur, purviqor, keyin yana tushkun, g’amgusor, yana izhor, iltijo... Chapak, olqishlar... (E.A’zam, “Anoynining jaidari olmasi”). Parchada uchta gradatsiya qatori mavjud bo’lib, ularning birinchisi – kuladi, yig’laydi, po’pisa qiladi, yolvoradi tarzida kelgan. O’quvchi bu qator oxiridagi yolvoradi so’zini ko’rar ekan, uning kutgani aldanganday bo’ladi, chunki qatordagi ketma-ketlikning mazmunan o’sib borishi buzilgan, ya’ni mazmunan tushishi anglashilgan. Keyingi qatorlarda ham shunday nouyg’unliklar bor, shunga ko’ra aldangan kutilganlik seziladi va u tasvirning badiiyligini yanada muntazamlashtiradi.

Aldangan kutilganlik badiiy matndagi an’anaviy emas, balki bevosita muallifning o’zi yaratgan original o’xshatishlarida ham voqelangani. Atog’li adib Xayridin Sultonning “Bunchalar shirinsan, achchiq hayot” hikoyasidan olingan quyidagi parchani ko’raylik: “Bu kun ham quyosh xuddi sovg’atayotgandek osmonda bir muddat siyqa tanga kabi xira yaltirab, so’ng pag’a-pag’a kulrang bulutlar ostiga kirib ko’zdan yo’qoldi”. Bu jumladagi quyosh xuddi sovg’atayotgandek o’xshatishi behad original, hatto g’ayriodatiy obrazli o’xshatish, chunki quyosh va sovg’atamoq so’zlari bir-biri bilan qovusha olmaydigan tushunchalarni ifodalaydi, ammo ular matnda o’xshatishning zaruriy unsurlari sifatida qovushgan. O’quvchi uchun quyosh so’zidan keyin sovg’atayotgandek so’z shaklining kelishi, tabiiyki, kutilmagan, uning kutishi aldangan, shuning uchun bu o’xshatish bir on bo’lsa-da, o’quvchi diqqatini g’ippa ushlaydi. O’xshatishning mantiqiy-estetik mohiyati va tasviriy kuchi mazkur jumlaning davomidagi tasvir bilan ochiq anglashiladi. Shuni ham aytish kerakki, mazkur hikoyaning nomidagi shirin va achchiq so’zlari orasidagi antitezaga ko’ra aldangan kutilganlik voqelangani. Ana shu tufayli hikoya sarlavhasining o’zi ham lingvopoetik jihatdan behad rost va rasodir.

Ta’kidlash joizki, tilning qaysi sathida voqelanishidan qat’i nazar, albatta, jiddiy lingvopoetik qimmatga ega. Sintaktik sath doirasida aldangan kutilganlik turli ko’rinishlarda voqelangani, bunda, masalan, zidlovchi bog’lovchilar vositasida shakllangan konstruksiyalar ishtiroki bilan voqelangan aldangan kutilganlik hodisasi ham semantik-stilistik, ham lingvopoetik jihatdan alohida diqqatga sazovor. Ana shunday konstruksiyalar ishtirok etgan jumlar ayrim tadqiqotchilar tomonidan “aldangan kutilganlik”li gaplar” deb nomlanib, bunday gaplarning og’zaki nutqda va badiiy adabiyotda juda keng tarqalgani alohida ta’kidlanadi. Aytish mumkinki, zidlovchi bog’lovchilar, ya’ni matndagi shunday diskursivlar semantikasi izohlashlarda anchayin abstrakt bir tarzda tasavvur qilinsada, matnda o’zining kuchli ta’sirchanlik va badiiyatga daxldor imkoniyatlarini namoyon qiladi.

Albatta, o’zaro zidlanuvchi, qarama-qarshi turuvchi gaplar yoki sintaktik birliklar o’rtasidagi mazmuniy-mantiqiy ziddiyat qanchalik keskin, kutilmagan va kuchli bo’lsa, voqelanayotgan aldangan kutilganlik shunchalik qabariq o’zini ko’rsatadi va uning

badiiy matndagi badiiy-estetik salmog’i, lingvopoetik ta’kidi shunchalik sezilarli bo’ladi. Cho’lponning “Kecha va kunduz”idagi mana bu jumlagae’tibor beraylik: “Kulmasdan chidab bo’lmaydigan maqomlarda u (Razzoq so’fi) ham kuladi, lekin u kulish – kasal odamning kulishiday og’ir, bir xil sovuq hazillarday malol keltiruvchi, yolg’on xushomadlarday ko’ngilga uruvchi bo’lardi”. Ko’rinib turganiday, o’quvchi rost kulgini kutadi, matnda bunday kulgiga tamoman ters qiyofadagi soxtadan soxta kulgiga ro’baro’ bo’ladi, alaloqibat uning kutishi “aldanadi”, bu yolg’on kulgining ich-u tashi o’tkir o’xshatishlarda betakror bir tarzda gavdalanitirilgan.

Ba’zan badiiy matnda kutilganlik to’g’ridan to’g’ri, ochiq ifodalanadi, undan keyin ayni kutishdan mantiqan kelib chiqishi lozim bo’lgan voqea sodir bo’lmaydi, kutish aldandadi. Bunday hollarda aldangan kutilganlik yanada kuchli qabariq poetik ta’kid bilan yukinadi. Masalan, taniqli adib Murod Muhammad Do’strning “Dasht-u dalalarda” hikoyasidagi quyidagi ikki jumla tarkibidagi lekin va ammo bog’lovchilari ana shunday ham mantiqiy-semantik, ham poetik-tasviriy aldangan kutilganliklarni ta’kidlab kelgan: “Xadicha bir sidra kiyimini tugun qilib, poygakda qotib turdi, bechora biror sado chiqishini kutdi, lekin Polvon er bo’lib bir narsa demadi. Xadicha dahlizga chiqib yana birpas turdi, hovliga chiqib hovlida turdi, ilindi, qaytarib olar-ku, dedi, ammo Polvon teskari-to’ng bo’lib yotaverdi...”

Aldangan kutilganlik ta’kidi zidlovchi bog’lovchili qo’shma gapning ikkinchi qismini zidlovchi bog’lovchi bilan birga alohida gap maqomida qo’llaganda ham yanada ta’kid oladi, bunday qo’llanishlar badiiy matnlarda ko’p uchraydi. Masalan, Cho’lponning “Kecha va kunduz”idan olingan quyidagi parchalarda buni ko’rish mumkin: “Bolasi yo’qlar bolaga qiziqadi. Lekin bolaning “balo” bo’lgani ham bor... Mingboshining yer-suvi

shu qadar ko’pki, hisobini o’zi ham bilmaydi. Lekin Xudo bu sevg’ili quliga davlatni ikki qo’llab uzatsa-da, farzand to’g’risida biroz o’ksitib qo’yg’an”.

Ba’zan yozuvchining o’ziga xos mahorati bilan badiiy matnda birgina zidlovchi bog’lovchining o’zi bilan ham bayon qilingan fikrga tamoman zid bo’lgan voqealar silsilasining jamiga bilvosita ishora qilinishi mumkin. Mohir nosir Erkin A’zamning “Anoynining jaidari olmasi” hikoyasidagi mana bu parchaga e’tibor qilaylik: “O’tgan hafta tunga yaqin uyimga telefon bo’ldi... Bir hamshaharimizning tog’asi vafot etibdi, ertalab chiqarishmoqchi, iloji bo’lsa, shu gapni jianiga yetkazishim kerak ekan. “Bemahalda sizni bezovta qildik-da, og’ajon, ovora bo’lasiz-da”, deb qayta-qayta uzr so’rashdi, “lloyo bir o’g’lingiz o’nta bo’lsin, baraka toping”, deya rosa alqashdi. Ishdan qattiq charchab kelgan edim, o’zimcha mulohaza yuritdim: “Jiyaning uyi shaharning bir chetida! Ertalab chiqarisharkan, bugun borib aytdim nima-yu saharda ishxonasiga telefon qilib qo’ydim nima – baribir janozaga yetib borolmaydi”. Yetib borolmasligi aniq edi, lekin...” Shundan keyin quyidagicha xatboshi keladi: “Ana shunday, mening uyimda telefon bor! Men ishdan charchab kelaman! Nega bunday, Ramazon? O’nimda sen bo’lganingda nima qilarding?” Qahramonning ana shu o’y-kechinmalari bilan tanishgach, “lekin”ga

Nizomiddin MAHMUDOV,
filologiya fanlari doktori,
professor

yuklangan uning o’z vaqtida qilmagan ishidan keyinchta tasavvurotda tiklangan afsusli yukning salmoqli og’rig’i bor bo’yicha anglanadi, shu birgina bog’lovchi, yordamchi so’z deyiladigan unurning tasvir va ta’sir qamrovining bu qadar kengligidan hayrat va huzur tuyasiz, mustaqil ma’no tashimaydi deb qaraladigan so’zchaning “Kichkina demang bizni...” deya yotganini eshitganday bo’lasiz.

Cho’lponning “Kecha va kunduz”ida shu “kichkina” so’z mana bu tarzda kattaygan, “semirgan”: “Odatda onaning ko’ngli yumshoq bo’ladi. Zebining onasi – Qurvonbibi Saltidan haligi chaqiriqni eshitgandan keyin darhol rozilik berdi:

– Mayli, o’ynab, yozilib kelinglar. Qish ichi yuraklarning g’ash bo’lgandir... Yosh narsalar, – dedi. Zebi onasining beradigan javobini ilgaridan bilardi. Bu ona qizining saodatidan boshqa narsani bilmaydigan onalardan edi. Dunyoda qanday yaxshilik va xayriyatlik bo’lsa, hammasini shu birgina qizi uchun istar va orzu qilardi. Lekin...”

Onaning rozilik so’zlariga bu birgina “lekin” elchib kelganidan, bechora qizlar sevinish to’qlarini yana bir qur ko’tarishga fursat topolmadilar.

Hamma jim qoldi. Har kim o’z oldida bir narsa topib shunga ko’z tikkan va u narsada Zebi – o’z otasini, Qurvonbibi – o’z erini, Salti – qovog’idan doim qor yog’ib turgan sovuq bir so’fini ko’rardi.

Zebining onasi Qurvonbibining qizi va Saltining o’ynab-yozilib kelishi uchun rozilik so’zlarining lekin bilan tugashi qizlarni birdan sergaklanishga majbur qiladi, bu lekinning alohida tugallanmagan gap maqomida turishida qo’rqinchli mazmun mujassam. Onaning so’zlariga elchib (ergashib) kelgan birgina “lekin” so’zi endi yordamchi so’z emas, balki tamoman mustaqil va “mustahkam” so’z sifatida ko’p mazmunlarni o’zida jamlaydi.

Badiiy matnda ba’zan aldangan kutilganlikli gaplar ikki gapga ajratiladi va zidlovchi bog’lovchi ikkinchi gapning boshida emas, balki oxirida joylashtiriladi. Bunday hollarda zidlashtirish, qarshilantirish mazmuni yanada keskin, kuchaygan holda ifodalanadi, ayni paytda aldangan kutilganlik effekti ham kuchli poetik ta’kid oladi. Quyidagi parchalarda bu holatni ko’rish mumkin: “– Ha, mayli, surishtir! Sudrama lekin! Ha!.. Mingboshi shu joyda o’zining Miryoqubga e’timodini ko’rsatmoq uchun uning yelkasiga urib-urib qo’ydi” (Cho’lpon “Kecha va kunduz”).

Og’zaki nutqda ammo va lekin zidlovchi bog’lovchilari birgalikda juft holda ham qo’llanadi, bunda zidlash, qarshilantirish munosabatlari yana ham kuchli va qabariq tarzda o’z ifodasini topadi. Badiiy matnda bunday holatlar alohida lingvopoetik qimmat kasb etishi tabiiy. Cho’lponning “Kecha va kunduz”ida bunga guvoh bo’lish mumkin: “Yotig’i bilan ayt: mayli endi, vaqtini choq qilib yursa yura tursin, ammo-lekin haddini bilsin, haddini...”

Umuman, aytish joizki, badiiy matnlarda aldangan kutilganlik hodisasi favqulodda muhim lingvopoetik qimmatga ega, uning, tabiiyki, xilma-xil namoyon bo’lish ko’rinishlari va vositalari mavjud. Ularni atroflicha tadqiq va tahlil qilish juda ko’plab diqqatga sazovor lingvopoetik xulosalar chiqarishga imkon beradi.

